

Mária D. Mátai, *Kleine ungarische Sprachgeschichte*

Aus dem Ungarischen übersetzt von Albrecht Friedrich unter Mitarbeit von Ruth Futaky.
Helmut Buske Verlag, Hamburg, 2002. 86 lap

Minden népnek természetes törekvése, hogy széles értelemben vett kultúráját megismertesse más közösségekkel. A képzőművészet, a zene, az irodalom mellett ide tartozik az adott nép nyelvének másokkal való megismertetése is. Ez utóbbi általában a gyakorlati nyelvtanításban valósul meg, illetve a mindenkori szinkrón nyelvéllapotot bemutató leírásokban ölt testet. Ritkábban keletkeznek olyan művek, amelyek egy-egy nyelvnek a történetét foglalják össze idegen nyelven. — Ez utóbbiak sorába illeszkedik D. Mátai Mária könyve is, mely a címe ellenére nem hagyományos, „szabályos” nyelvtörténet: fejezeteiben nem az egyes nyelvi szintek változásainak rendszerszerű összefoglalását adja, hanem a hangsúlyt a nyelvtörténet és a művelődéstörténet, illetve a nyelvtörténet és a mai nyelvéllapot szoros kapcsolatára helyezi, miközben természetesen szó esik hangtani, morfológiai, jelentésbeli és egyéb változásokról is. Ebből a szempontból ez a németül olvasó művelt közönségnek szóló könyv „testvére” annak a magyar műnek, amely tíz évvel ezelőtt jelent meg D. Mátai Máriától. A „Nyelvünk élete” (Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994. 120 lap) abba a könyvcsaládba tartozik, amely a 2003 őszén elhunyt SZENDE ALADÁR gimnáziumi magyar-nyelvtan-könyvéhez készült, s egyebek mellett a nevekről (HAJDÚ MIHÁLY), a magyar nyelv változatairól (KISS JENŐ) és más tematikus egységekről szóló füzeteket tartalmaz.

A „Kleine ungarische Sprachgeschichte” négy fő fejezetet, függelékét és irodalomjegyzéket tartalmaz. Az első fejezet a nyelvtörténet és a művelődéstörténet kapcsolatával foglalkozik (Sprachgeschichte und Kulturgeschichte, 1—25). Itt olvashatunk arról, hogy a szűkebben vett nyelvészeti módszereken kívül a néprajzot, a növény- és állattant, a történeti földrajzot és más tudományágakat is segítségül kell hívni, hogy minél pontosabb képet rajzolhassunk egy-egy nép műveltségéről. A főleg szókészlettörténeti részben a szerző az ősi örökségbe tartozó és az idegen eredetű szavakkal foglalkozik, valamint a művelődéstörténet és a jelentéstörténet összefüggéseit vizsgálja alaposabban. Az ősi örökségbe sorolható szavakkal az alapnyelvi időszakra rekonstruálható életmódot, tárgyi és szellemi kultúrát mutatja be, utalva arra, hogy egy-egy szó megmarad, de az általa jelölt valóságélem tartalma változhat, például *ágy*, *ház*, *jék* stb. A lótarással összefüggő szavaknál tévesen szerepel a Besztercei Szójegyzék keletkezési ideje: 1350 áll 1395 körül helyett (5). A magyar népnév és a számnevek ágas-bogas problematikája után az ősi hitvilág szókészletéről olvashatunk (10—4). Az *orvos* szónál az a határozott kijelentés áll, hogy finnugor kori örökség, mely az alapnyelvben török jövevényt szavakból. Nos, az EWUng. ennél jóval óvatosabban foglal állást mind a finnugorság, mind a török vonatkozások szempontjából. A 11. lapon a *néző* 'varázsló, igazmondó'-val összefüggésben alighanem egy félreértelmezett fordítást találunk: az 1529-ből származó „Vetkeztem mert *nezwnek* ... hitem” szerintem nem „...weil ich ihn für einen Seher ... gehalten habe”, hanem „weil ich einem Seher geglaubt habe”.

Az idegen eredetű szókészleti elemekről (jövevénytiszavakról) írva D. Mátai Mária három nyelvcsalád szavaival foglalkozik részletesebben (15—20). Az irániak csoportjában a biztosan ilyen eredetű *asszony*, *híd* és *vért* mellett szerepel az *özvegy* is, melyet az EWUng. ismeretlen eredetűnek tekint, valamint a *szekér* és a *tehén*, melyek vitatott eredetűek (az egyik lehetőség az iráni származtatás). A *bűz*-nél azt olvashatjuk, hogy ennek származéka a *bűszke*, ami még a magyar anyanyelvűek számára is némi magyarázatra szorul, hát még az idegenek számára! — A magyar szókészletben betöltött fontos szerepének megfelelően bőven foglalkozik a szerző a török jövevénytiszavakkal, különösen a honfoglalás előttiekkel. A szerző itt is hangsúlyozza a művelődéstörténeti tényezőket, valamint a később átalakuló kulturális környezet miatt megváltozó jelentéseket, vö. *bölcs* és *gyón*. A 18. lapon azt olvashatjuk, hogy a magyarba már a honfoglalás előtt is kerültek át a kunból szavak — nos, ismereteim szerint a magyar honfoglalás idején a kunként defini-

áltható török nyelvű nép még messze Ázsia belsejében élt, így csak a honfoglalás után sok-sok évtizeddel történhetett ez közvetlen átvétel ebből a török nyelvből. A hagyományosan oszmán-töröknek nevezett nyelvből a magyarba átkerült szavakkal foglalkozó részbe több pontatlanság, felületes megfogalmazás is becsúszott. A *főmufti*-nál az áll, hogy „gibt es auch heute” (azaz ’ma is megvan’): igen, de a német értelmezésben a vallási jelentés mellett a tréfás szóhasználatra, illetve a tréfás jelentésre (is) kellett volna utalni; a *divány* mai magyar jelentése kizárólag ’fekvőbútor’ (vö. ÉKsz.²), ezért a német értelmezésből el kellett volna hagyni a török államtanácsra való utalást, a német *Divan* helyett pedig a *Sofa*, *Ottomane* szóval kellett volna megadni a magyar szó mai jelentését (avagy pedig meg kellett volna magyarázni a jelentésváltozást). A *basáskodik*-nak és a *harácsol*-nak természetesen csak a töve török, a 19. lapon a *tepsi*-vel kapcsolatban pedig a levegőben lóg az utalás a tövéghangzó megmaradására, hiszen erről a jelenségről korábban nem esett szó. — A magyar szókészleti szempontból a törökhöz hasonlóan igen fontos szláv eredetű elemekre már csak bő fél oldal jutott, az összes többi idegen eredetű réteg pedig mindössze tíz sort kapott! Bizonyára nyomós oka van ennek a súlyos aránytalanságnak, de egy-két szóval utalni lehetett volna ezekre is, különösen a latinra és a németre. Egyébként a *sátor* tévesen szerepel a szláv eredetű szavak között (vö. EWUng.): több szláv nyelvbe éppen a magyar közvetítette ezt a honfoglalás előtti török eredetű szót. — Az első fő fejezet 4. pontja a jelentésváltozások művelődéstörténeti összefüggéseivel foglalkozik (Bedeutungswandel und Kulturgeschichte, 20—5). Ebben D. Máta Mária igen szemléletes példákkal mutatja be, hogy egyes szavak eredeti jelentéséből hogyan jöttek létre a később és sok esetben még ma is használatos jelentések (pl. *gyertya*, *tárgy*, *pálya*, *trágya*, *fontolgat* stb.), illetve milyen néprajzi, hiedelembeli, történelmi és egyéb okai vannak bizonyos szólásoknak (pl. *kiteszik a szűrért*, *kilóg a lóláb*, *kordában tart*, *nem enged a negyvennyolcból* stb.).

A könyv második fő fejezete a nyelvtörténet és az irodalom kapcsolatával foglalkozik (Sprachgeschichte und Literatur, 27—33). Fontos szempontként utal a szerző arra a tényre, hogy a régebbi korok irodalmi alkotásainak megértési nehézségeit éppen a nyelvi változások okozzák, továbbá arra, hogy nem szabad a mai jelentéseket és stílusértékeket visszavetíteni a korábbi időszakokra. Ezt olyan szavakon mutatja be, mint *állat*, *hírhedett*, *együgyű*, *szerelmes* és egyebek, illetve a ’nő’ jelentésű főnév fogalmának kifejezésére használt *nember*, *hölgy* stb. Ezeket a példákat a magyar irodalom klasszikusaitól idézi, például Vörösmartytól, Kölcseytől, Aranytól, Gárdonyitól, Kodolányitól és másoktól. Egy-egy idézetet találunk a Bécsi és a Debreceni Kódexből is: kérdés, hogy a betűhű szövegrészletet nem kellett volna-e mai helyesírással is közölni — szerintem elegendő lett volna mai magyar nyelvre átírni. Ezeken a lapokon többször is találkozunk a német *Erzählvergangenheit* terminussal, mely pontos megfelelője a magyar *elbeszélő múlt*-nak: szerintem jó (jobb?) lett volna helyette a német szövegben az *Imperfekt* szót használni. A Jókai-kódex keletkezési ideje „um 1400”: ez valóban „középarányosa” a szakirodalomban általánosan elfogadott 1372 utánra feltett keletkezési és az 1448 körülre tett másolati időnek...

A harmadik fő fejezet a nyelvtörténet és a mai nyelv(állapot) összefüggéseivel foglalkozik (Sprachgeschichte und heutige Sprache, 36—50). Ebben nagy hangsúlyt kap a nyelvi változások elindulását lehetővé tevő szinkrón változatok, a nyelvi gazdaságosság és az analógia hatásának taglalása. Ennek során az olvasó magyarázatot talál a ma is meglevő különféle tőtípusok kialakulására (pl. *kéz* : *kezet*, de *kézre*; *három* : *harmad*, de *háromból* stb.), a toldalékok alakjának és illeszkedésének problémáira (pl. *szám* ~ *szájam*, *messen* ~ *metssen*, *irunk*, *csíkos* stb.), bizonyos főnevesült igenevekről (*tű*, *fűró*, *seprű* stb.) és más, csak a mai nyelvallapotból kiindulva nehezen vagy egyáltalán nem magyarázható jelenségekről. Jól mutatja be a szerző a felszólító módú *láss* és a kijelentő módú *látja* kialakulását, valamint azt az „áthallást”, amely a suksükölés elterjedéséhez vezetett. Hasonlóképpen jó a *-nal/-ne* és a *-nál/-né* funkcionális elrendeződésének vázolása. Ebben a fejezetben is találhatók olyan részek, amelyekhez előzetes ismeretek szükségesek (és nem biztos, hogy ezekkel a nem magyar anyanyelvű vagy a magyar kultúrában kevésbé járatos olvasó tisztában van), illetve amelyeknél vagy a terminológia, vagy a német interpretáció pontatlannak látszik. A 35. la-

pon minden magyarázat nélkül szerepel a *Stammauslautvokal* 'tövéghangzó'; a 38. lapon a *csikiak* német fordítása „die aus Csik”, ami rendben is van, csak vajon tudja-e az olvasó, hogy mi az a *Csik*?; a 39. lapon szereplő *verő* 'kalapács'-nál az áll, hogy már korábban is meg lett említve — én nem találtam ezt a korábbi helyet; a 40. lapon közölt vers „egyes számú cövek” részletének német fordítása szerintem helyesen 'Einzahl von cövek', nem pedig 'in Einzahl cövek'. A 41. lapon a felszólító móddal összefüggésben bemutatott ómagyar szövegrészletekhez és szóalakokhoz feltétlenül szükség lett volna német interpretációra is. A 45. lapon talán nem ártott volna konkrétan megadni, hogy mettől meddig tartott az Árpád-kor, mert nem biztos, hogy minden külföldi olvasó tudja ezt. A 46. lapon a *-talan* fosztóképző német megfelelőjeként a *Privativsuffix* áll, de szerintem *Deprivativsuffix*-nak kellene lennie.

A negyedik fő fejezet a Halotti Beszéd egy részletének elemzésével a továbbélő nyelvi alakok és az újítások viszonyára irányítja az olvasó figyelmét (*Analyse eines Abschnittes des ersten ungarischen Textdenkmals...: Änderung ... und Tradierung...*, 51—8). Ebben szó esik a különleges alakú tárgyas elbeszélő múlt idejű alakokról, a keletkező határozóragokról, a birtokos személyjelek alaki változásáról, a *munkás* melléknév korabeli jelentéséről és számos más nyelvtörténeti érdekességről.

A függelékben (Anhang, 59—79) a magyar nyelvtörténet vázlatos korszakolása után négy régi magyar szöveget találunk: a Halotti Beszédet, az Ómagyar Mária-síralmat, a Laskai Sorokat és Vörösmarty Szózatát. Az első háromnál a latin „alapszöveg” mellett megtaláljuk a faksimilét, az Abaffy-féle betűhű átiratot, a Benkő-féle értelmezést, valamint a szövegek német fordítását. A Szózatnál természetesen csak a magyar és német szöveg található meg. — A könyvet bő irodalomjegyzék zárja le (*Literaturverzeichnis*, 80—6), mely a műben feldolgozott témára vonatkozó minden fontos írást tartalmaz.

Összegezve a fentieket megállapítható, hogy D. Máta Mária könyve fontos küldetést teljesít, hiszen széles(ebb) körben ismert és használt nyelven teszi közzé a magyar nyelv és a magyar művelődés történetét összekapcsoló, illetve általában a nyelvi változások indítékairól, lefolyásuk menetéről összegyűlt ismereteinket. Igen hasznos lenne egyéb nagy nemzetközi és úgynevezett kis nyelveken is kiadni úgy, hogy a nem magyar, illetve nem nyelvész olvasó számára bizonyos magyar történelmi, kulturális események és nyelvészeti kifejezések bővebb kifejtését is tartalmazná (ez utóbbi egy esetleges újabb német nyelvű kiadásra is érvényes).

GERSTNER KÁROLY